

ІСТОРИОГРАФІЧНІ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

<https://doi.org/10.15407/vuchk2019.02.266>
УДК 930.251(477)

*Сергій КОКІН**

Процес відкриття доступу до документів комуністичних спецслужб в Україні (середина 1990-х – середина 2000-х рр.)

Мета. Спираючись на власний досвід науковця і одного з керівників ГДА СБ України, автор здійснює спробу з'ясувати історичні передумови і головні фактори, що обумовили процес передачі на державне зберігання та відкриття доступу до архівів радянських органів держбезпеки, успадкованих СБ України та державними архівами України, у 1990-х – першій половині 2000-х рр.

Методологія та методи. Виокремлюючи основні етапи відкриття архівів колишнього КДБ УРСР, автор використав проблемно-хронологіч-

* *Кокін Сергій Анатолійович* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії України 20-х – 30-х років ХХ ст. Інституту історії України НАН України. У 2001–2010, 2011–2014 рр. – заступник начальника, у 2010–2011 рр. – начальник Галузевого державного архіву Служби безпеки України [ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2194-7952>. E-mail: history_1920-1930@ukr.net].

ний метод, методи соціально-психологічної та історичної реконструкції, а також виклад матеріалу від першої особи.

Висновки. Важливим чинником відкриття доступу до архівних документів органів ВУНК–КДБ УРСР був процес реабілітації жертв політичних репресій в СРСР. Зі здобуттям незалежності України було ухвалене рішення про передачу архівів ліквідованого КДБ УРСР на постійне державне зберігання. Через матеріально-технічні причини це рішення було виконано лише частково, що призвело до розпорошення архівної документації. Надання широкого доступу до архівних документів почалося з архівних кримінальних і слідчих справ на реабілітованих осіб, зокрема у рамках програми з підготовки науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». Розсекречення і оприлюднення архівних документів, що від 1994 р. зберігалися у ГДА СБ України, відбувалося у зв'язку з виконанням службових завдань архівом як підрозділом центрального управління СБ України. Важливим завданням було забезпечення науково-видавничої діяльності ГДА СБ України, зокрема видання науково-документального журналу «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ». Результатом плідної співпраці істориків і архівістів стало розширення кількості архівних фондів, видів архівних справ і документів, що були введені до відкритого обігу. Це створило сприятливі умови для подальшого відкриття широкого доступу до архівних документів.

Ключові слова: архіви, СБ України, відкриття, доступ, політичні репресії.

Після проголошення незалежності України і розпаду СРСР в історичній науці почалися перші тектонічні зсуви. Спочатку вони були пов'язані з безпосереднім ознайомленням українських істориків із зарубіжною історіографією та особистим знайомством з представниками цієї історіографії, критичним переосмисленням того, що раніше вважали за «ідеологічно правильне» трактування історичних явищ, подій, закономірностей суспільного розвитку і діяльності конкретних історичних персонажів. Історики отримали можливість застосувати нові методологічні підходи у науковому пізнанні, аби відкрити для себе і суспільства справжню історію України, в основному «в огні й бурі» революцій, війн та інших соціальних катаклізмів.

Демонтаж комуністичної системи виявився справою нелегкою. Наукове пізнання минулого супроводжувалося спостереженнями істориками зміни епох і «суспільно-політичних формацій» в он-лайн режимі з усіма болісними соціально-економіч-

ними наслідками цього для більшості самих істориків. Проте, крім розуміння історичної важливості моменту, свідками якого ми стали, суттєвою віддушиною стало поступове відкриття недосяжної раніше для істориків джерельної бази з історії України ХХ ст. Йшлося, насамперед, про колишні партійні архіви і архіви ліквідованого у вересні 1991 р. Комітету державної безпеки (КДБ) УРСР.

Для характеристики настроїв та очікувань з цього приводу наукової громадськості варто згадати одну з перших публікацій на цю тему у відновленому журналі «Наше минуле» (1993 р.), де йшлося про доступ до архівних документів на той час вже колишнього КДБ¹. Головна думка автора статті полягала у важливості архівних документів КДБ для відтворення реальної історії ХХ ст.:

«Склялося так, що головні архівні фонди для цього часу – це архіви КГБ. Раз так, це загальнонародне надбання в принципі, і саме його КГБ від народу приховує»².

Це був приклад тиску громадськості на владу щодо надання доступ дослідникам до зазначених архівів.

Але процес відкриття і надання доступу до архівів був двостороннім. У надрах КДБ він почався, як це не дивно, досить давно, йшов не без проблем і з великими перервами. Зрозуміло, йдеться виключно про архівні кримінальні справи. Якими нині є ці справи, широкому загалу відомо. Нагадаємо лише, що після засудження людини і повернення колишньої слідчої, а тепер вже кримінальної (тобто реалізованої у судовому чи позасудовому порядку) справи до органів держбезпеки, її передавали до так зв. особливого архіву – структурного підрозділу у центральному апараті Об'єднаного державного політичного управління (ОДПУ), від липня 1934 р. – Наркомату внутрішніх справ (НКВС), а з березня 1954 р. – КДБ СРСР, де такі справи зосереджу-

¹ Білокінь С. Про таємниці мадридського двору / С. Білокінь // Наше минуле. Журнал незалежної історичної думки за редакцією Сергія Білокіня. – К.: Вид-во М. Коця, 1993. – Ч. 1 (6). – С. 17–38. Автор використовував російську аббревіатуру «КГБ».

² Білокінь С. Про таємниці мадридського двору. – С. 18.

вали у так зв. основному фонді – фонді архівних кримінальних і слідчих (нереалізованих у судовому чи позасудовому порядку через смерть обвинуваченого або з інших причин) справ і заводи ще одну – контрольно-спостережну справу, до якої долучали документи про те, що відбувалося зі справою, а іноді й з людиною у подальшому. Відповідна інформація заносилася до журнальних і картотечних форм обліку справ і людей.

Від середини 1950-х рр. архівні кримінальні справи з цього фонду надсилали з Москви на місця для розгляду на предмет партійної реабілітації особи до партійних органів, а правової – до органів прокуратури і суду. Звідти справи повертали до місцевих органів КДБ з матеріалами проведеної перевірки та висновками щодо реабілітації або з відмовою у реабілітації тієї чи іншої особи. Зазвичай ці документи збагачували інформаційний потенціал справи, але зворотною стороною медалі, з джерелознавчої точки зору, було те, що було завдано шкоди стану збереженості цих справ.

Внаслідок вандалізму (інакше це важко кваліфікувати) з боку осіб, які мали безконтрольний доступ до цих справ, було втрачено частину особистих документів, фотографій, листування, що були долучені до справ. Відтоді у справах залишилися пусті конверти, архівні аркуші зі слідами відірваних фотографій та т. ін. Органи КДБ не змогли нічого вдіяти з цим і відтоді дуже неохоче пересилали справи навіть одне одному. Отже, перший досвід відкриття відомчих архівів був дуже неоднозначним.

Зазнала певних змін й структура архівних фондів. Єдиний колись централізований фонд кримінальних і слідчих справ був поділений за кількістю регіональних органів КДБ. В обліково-архівних підрозділах цих органів справи, що надійшли з центру, у ході процесу реабілітації жертв політичних репресій залежно від результатів перегляду справ також були поділені на два фонди: основний (сучасний ф. 5 у ГДА СБ України) і фонд припинених справ на осіб, знятих з обліку в МВС УРСР/ України (ф. 6) з внесенням відповідних змін до журнальних і картотечних форм обліку та перенумерацією справ. Поточні описи цих фондів ні тоді, ні пізніше не складали. Підкреслю, поділ фонду був зумовлений об'єктивними причинами – зміною юридично-

го статусу фігурантів справ зі злочинців на необґрунтовано репресованих і повністю реабілітованих осіб.

Минули роки, змінилося покоління. У другій половині 1980-х рр., під час перебудови, були здійснені додаткові заходи щодо відновлення історичної і правової справедливості стосовно жертв політичних репресій в СРСР. Важливою частиною цих заходів був додатковий перегляд архівних кримінальних справ на предмет реабілітації осіб, які за ними проходили. Зокрема, співробітники Слідчого відділу КДБ УРСР у 1987–1988 рр. почали прискіпливо вивчати такі справи і готувати висновки для затвердження їх в органах прокуратури та винесення відповідних протестів на розгляд, зокрема пленуму Верховного суду УРСР.

Це був новий напрям службової діяльності для того покоління юристів КДБ, адже практично ніхто зі співробітників КДБ, які мали стосунок до попередньої масової реабілітації жертв тоталітаризму, наприкінці 1980-х рр. вже не працював. Нормативна база КДБ суворо обмежувала доступ до архівів відомства самим співробітникам КДБ. Для отримання такого доступу (звичай лише до якоїсь однієї справи) треба було мати вагому причину – виконання певного службового завдання. Тому абсолютна більшість кадрових співробітників КДБ й гадки не мала про те, що зберігали архіви відомства, а ставлення до цих архівів було як до «священної корови».

Ознайомлення частини співробітників КДБ з цими архівами, точніше з частиною основного фонду архівних кримінальних справ на nereабілітованих осіб, розпочалося, як вже зазначалося, у зв'язку з новою хвилею реабілітації, що набула системного характеру відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17 квітня 1991 р. Вивчення матеріалів цих справ справляло на слідчих дуже сильне враження, наприклад, у зв'язку із розглядом справи «Спілки визволення України», яку через її великий обсяг опрацьовували ледве не усім особовим складом Слідчого відділу КДБ УРСР. Звичайно, те, що слідчі побачили у справах, жодним чином не збігалось з тим, чому їх вчили в юридичних вишах щодо «соціалістичної законності». Співробітники КДБ тоді пережили справжній шок.

Якщо архівні кримінальні справи були певним чином захищені обліком осіб, які за ними проходили, в МВС, та процесом реабілітації, то стосовно інших видів архівних справ і документів, на жаль, такого механізму не було. І наприкінці 1980-х рр. частину таких справ було втрачено, оскільки відомчі «джерелознавці» – представники оперативних підрозділів, що заводили такі справи, вважали, що ті справи не мали «оперативної, історичної та культурної цінності». Мабуть, з цими обставинами – шок одних від знайомства з реальною історією та бажання інших знищити сліди злочинної діяльності власної і попередників – була пов'язана певна соціально-психологічна інерція й у сердовищі новоствореної Служби безпеки України. Ця інерція полягала у вкрай обережному ставленні до успадкованих архівів.

Здоровий глузд підказував, що інформаційні ресурси колишніх архівів КДБ справді важливі для суспільства і потреба в архівній інформації не є примхою істориків, які, щоправда, хотіли все і відразу. Але ж попередня відомча традиція вчила службистів дбати про власні таємниці. Небажаним побічним ефектом від відкриття архівів спочатку вважали розголошення «політично шкідливої інформації», а згодом – інформації про конкретних осіб, щоб не спровокувати якесь додаткове протистояння з цього приводу у суспільстві.

За відсутності чіткої законодавчої бази, що регулювала би доступ до архівів колишнього КДБ, певним запобіжником від побічних ефектів у відомстві вважали надання доступу дослідникам і оприлюднення ними архівної інформації з виважених позицій, бажано у рамках державних програм чи проектів, таких як «Реабілітовані історією».

Але головна проблема спочатку полягала навіть не в цьому, а у визначенні способу передачі архівів КДБ на державне зберігання. Відповідно до Указу Президії Верховної Ради України від 9 вересня 1991 р., було ухвалене рішення про передачу архівних документів КДБ УРСР до існуючих державних архівів. Але реалізація цього рішення відбулася у «кращих» радянських традиціях – частково. Окремі документи, в основному особистого походження, такі як листи й щоденники С. Єфремова і В. Дурдуківського, а також протоколи допитів М. Рильського, взагалі

передали до непрофільних інституцій – Президії Академії наук України та меморіального музею М. Рильського.

Пізніше за погодженням з керівництвом Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України архівні кримінальні справи на реабілітованих осіб, уродженців м. Києва і Київської області, репресованих позасудовими органами, було передано на постійне зберігання до Центрального державного архіву громадських об'єднань України (34 047 справ, які нині перебувають у ф. 263 ЦДАГО України), а фільтраційні справи на колишніх радянських військовополонених та інтернованих осіб (остарбайтерів) періоду Другої світової війни – до Державного архіву Київської області (115 940 справ у ф. Р-5597 лише на одних «остарбайтерів»). В аналогічний спосіб те ж саме було зроблено в усіх інших регіонах України. Головним фактором щодо визначення обсягу документів, які були передані до державних архівів, була наявність місця в архівосховищах для подальшого зберігання документів.

Звичайно, тим самим було порушено фундаментальний принцип архівної галузі – непорушності архівних фондів, що сформувалися упродовж тривалого терміну функціонування певної державної інституції. Якщо перший поділ фонду кримінальних і слідчих справ відбувся внаслідок виконання важливого державного завдання – реабілітації жертв політичних репресій – у стінах відомчого архіву, то передача окремих документів зі справ, а потім й певної частини справ у 1990-х рр. виглядали як штучна, суто бюрократична процедура. Ситуацію тоді врятувало професійне ставлення до прийому, обліку, зберігання і використання значного масиву архівних документів з боку керівництва і працівників Державного комітету архівів України та державних архівів. Вони практично «з коліс» змогли забезпечити доступ і використання цих документів в інтересах дослідників та усіх зацікавлених осіб. Хоча у державних структурах, у тому числі й в СБУ, вистачало тих, хто і надалі створював їм проблеми навколо цього.

Процес передачі архівних документів колишнього КДБ був зупинений з початком повноцінного функціонування Галузевого державного архіву СБУ. Патова ситуація, що виникла через

фізичну неспроможність державних архівів прийняти на постійне зберігання значні масиви архівної документації, спонукала до пошуку інших шляхів передачі їх на державне зберігання. Вихід було знайдено у створені мережі галузевих державних архівів відповідно до ст. 26 Закону України від 24 грудня 1993 р. «Про Національний архівний фонд та архівні установи» (набув чинності 29 січня 1994 р.). Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 1 квітня 1994 р., було створено ГДА СБ України. Спочатку ця не дуже благозвучна абревіатура використовувалася у скороченому варіанті – ДА СБУ, але у грудні 2002 р. була приведена у відповідність до чинного законодавства.

У 1998 р. в експлуатацію було введено адміністративну будівлю СБ України по вул. Золотоворітській 7, що стала першою за часів незалежності України спеціалізованою архівною будівлею, побудованою і обладнаною відповідно до вимог чинного законодавства в архівній галузі. З переміщенням туди архівних фондів відбулося і підвищення статусу колишньої «десятки» КДБ – 10-й відділ було реорганізовано в Архівно-облікову службу, що складалася з трьох відділів та інших підрозділів. В її структурі з'явилася й група по реабілітації, що упродовж наступних кількох років завершила перегляд архівних кримінальних справ відповідно до Закону України від 17 квітня 1991 р. «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» зі змінами і доповненнями, внесеними до нього у 1992 р.

Часткова передача архівних справ і документів, їх розпорошення призвели до того, що ретроспективна інформація про конкретних осіб тепер знаходилася у кількох місцях. При наявності належного довідкового апарату до таких фондів та можливості у повному обсязі використовувати новітні технології в опрацюванні архівних документів нині це, звичайно, не є великою проблемою. Але це сьогодні. У середині 1990-х – першій половині 2000-х рр. архівісти спецслужби не могли так вважати.

Наведу приклад. У середині 1990-х рр. у ГДА СБ України розпочалася тематична розробка фонду особових справ колишніх співробітників органів держбезпеки для створення опису фонду та тематичної картотеки. Співробітникам архіву при висвітлені біографії і долі особи на тематичній картотці бажано було

зазначити все від «А» до «Я». І тут виявлялося, що архівна кримінальна справа на цю особу відсутня у відомчому архіві, її просто не повернули свого часу до КДБ УРСР, а архівна кримінальна справа на його дружину, репресовану за рішенням Особливої наради при НКВС СРСР, передана до іншого архіву (зокрема, ЦДАГО України). Зрозуміло, що за таких умов годі було й говорити про створення повноцінного довідкового апарату до архівних фондів. Інформація, що записувалася на картки, була неповною, і, врешті-решт, тематична розробка цього фонду взагалі була припинена. Благо інформатизація обліку архівних справ і осіб, які в них фігурують, дозволила швидко приступити до створення необхідних інформаційно-довідкових систем і баз даних.

Важливим фактором з точки зору відкриття широкого доступу до архівів стало ухвалення 6 квітня 1992 р. Верховною Радою України постанови № 2256-ХІІ «Про підготовку багатотомного науково-документального видання про жертви репресій на Україні». На її виконання Кабінет Міністрів України 11 вересня 1992 р. ухвалив свою постанову № 530, згідно з якою було створено Головну редакційну колегію науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» на чолі з академіком АН України П. Троньком. Разом з Академією наук Служба безпеки була визначена одним із співвиконавців обох постанов, а її представник – заступник Голови СБУ (до грудня 1992 р.) генерал-майор Г. Ковтун (він курував й архівний підрозділ) – став одним із двох заступників Голови Головної редколегії.

Із точки зору керівництва СБ України, то був оптимальний шлях відкриття архівів з цілком зрозумілою і важливою для держави і суспільства метою. Та з незалежних від Академії наук і Служби безпеки причин – реалізація постанов у 1993–1997 рр. відбувалася вкрай важко. Міністерства фінансів і економіки України не виконували свої функції щодо фінансово-матеріального забезпечення виконання програми. За цих умов робота у зазначені роки велася, по-суті, на волонтерських засадах. В усіх обласних центрах і Криму були створені обласні редакційні групи, члени яких – місцеві історики і краєзнавці – приступили до підготовки обласних томів із серії «Реабілітовані історією».

Природно, що головним об'єктом уваги дослідників були жертви репресій. Необхідно було встановити і занести до загальнонаціонального банку даних, як пізніше він став називатися, кожну жертву. Тому у першу чергу почали опрацьовувати архівні кримінальні справи на жертв тоталітаризму в архівних підрозділах центрального апарату і регіональних органах СБУ, а згодом й у ЦДАГО України та обласних державних архівах.

Для поглибленого наукового вивчення і публікації інших видів архівних документів, зокрема на сторінках спеціалізованого видання, яке незабаром набуло форми науково-документального журналу «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ», в Академії наук у 1993 р. було створено окремий науковий підрозділ – відділ по розробці архівів ВУНК-ДПУ-НКВС-КДБ, що мав забезпечити необхідне науково-теоретичне супроводження і програми «Реабілітовані історією». Та монополія у науці не може бути апіорі, і реально у цьому процесі брало участь набагато більше людей і різних інституцій, у тому числі і громадських організацій, таких як «Меморіал».

Зазначимо, що модель мислення керівників Служби та її архівного підрозділу визначали завдання і функції, що були покладені на СБ України як на державний орган спеціального призначення. Це означало, що будь-яка службова діяльність, у тому числі і архівістів Служби, мала на меті досягнення цілком конкретних результатів. За таких умов завдання щодо фронтального обстеження архівних фондів і розсекречення архівних документів у другій половині 1990-х – першій половині 2000-х рр. взагалі не ставилося перед керівництвом архіву, а будь-які ініціативи щодо цього викликали підозри у керівництва у недобрих намірах архівістів.

Тому процедура перегляду і зняття грифів секретності з архівних документів не мала нічого спільного з тим, як це відбувалося пізніше – зі створенням Експертних комісій для перегляду грифів секретності, підготовкою експертних висновків для затвердження Державним експертом з питань таємниць і т. д. Ця процедура з 1990-х рр. була зовсім іншою, відбувалася у дещо спонтанній формі у зв'язку з виконанням того чи іншого службового завдання. Зазвичай це була підготовка науково-

документальних публікацій на базі архівних документів ГДА СБ України спільно з істориками – фахівцями з різних проблем, а також у рамках міжнародної співпраці з іноземними партнерами СБ України. Це призвело до того, що зовні складалося враження про «приватизацію» відомчого архіву, про допуск до його документів «обраних» та таке інше.

Технологічно це виглядало так. Співробітники архіву опрацьовували першоджерела, готували переліки та електронні копії відібраних документів, інформаційно-довідковий матеріал з поясненнями щодо відібраних документів і рапорт на керівництво Служби з пропозицією надати дозвіл на оприлюднення документів. Іноді важливу роль у цьому процесі, як наприклад, при підготовці спецвипуску журналу «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ», присвяченого аварії на Чорнобильській АЕС (№ 1 за 2001 р.), відігравали оперативні співробітники СБУ – фахівці з питань контррозвідувального захисту об'єктів атомної енергетики. Але головна відповідальність завжди була на архівістах. При цьому керівники з гумором іноді нагадували їм, щоб вони не забували про те, що у спецслужбі головне – це «агентура і фізкультура». Із урахування цієї «акуратної» рекомендації заборон щодо оприлюднення тієї чи іншої інформації і документів з боку керівництва СБУ у другій половині 1990-х – першій половині 2000-х рр. не було.

Самі співробітники Служби безпеки України та її архіву, як науковці або «творчі одиниці», могли щось опублікувати лише за погодженням цієї публікації і отримання санкції на неї від керівництва. Випадки порушення приписів відомчої нормативної бази були дуже рідкісними. Здається був всього один, але він мав довгострокові наслідки, оскільки такі прецеденти керівництво ніколи не забувало.

У середині 1990-х рр. головну турботу у керівництва СБУ та архіву викликала реалізація програми «Реабілітовані історією». Керівники і співробітники СБУ і архіву як люди військові, що звикли до виконавської дисципліни, не могли миритися з безвідповідальним ставленням до цього інших державних відомств. Особливо яскраво це виявилось у ситуації, що виникла навколо видання журналу «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ».

Розуміючи його унікальність на пострадянському просторі, керівництво СБУ, зокрема тодішній куратор архіву – заступник Голови СБ України генерал-майор юстиції В. Пристайко, поклало на нього великі надії, сподіваючись через практику видання журналу знайти оптимальний шлях відкриття архівів. Достатньо подивитися на зміст першого числа журналу (1994 р.), аби зрозуміти це. Але вже після виходу із затримкою другого числа (№ 1/2 за 1995 р.) виникла і перша криза. За відсутності державного фінансування керівництво редколегії змушено було шукати спонсорів, але зібраних коштів вистачило на видання журналу у дуже непрезентабельному вигляді – на поганому папері, взагалі поганій поліграфічній якості. До того ж не вдалося вчасно підготувати наступне число журналу за 1996 р.

На думку керівництва Служби, це дискредитувало саму ідею видання журналу, і воно само зайнялося пошуком небайдужих людей, які б могли допомогти у забезпеченні необхідної поліграфічної якості журналу. Такою людиною став колишній політв'язень комуністичного режиму, відомий правозахисник, голова Асоціації психіатрів України С. Глузман. Він і колектив видавництва «Сфера» підставили своє плече у найважчі часи існування журналу. І вже наступне число журналу (№ 1/2 за 1997 р.) мало інший формат – такий, який ми маємо й сьогодні, жанр журналу був визначений як науковий і документальний, адже він був зареєстрований Вищою атестаційною комісією при Кабінеті Міністрів України як фахове видання. Спільними зусиллями архівістів і колег-істориків (не можна не згадати серед них члена редколегії журналу, доктора історичних наук, проф. Ю. Шаповала) вдалося тоді налагодити ритмічний постійний вихід журналу і залучити до публікацій у журналі широке коло авторів.

Наукова громадськість розуміє, що багато важливих, мабуть, найважливіших архівних документів з історії України ХХ ст. знаходиться за межами нашої країни. У Службі безпеки доклали зусиль, аби дістатися тих документів, однак за великим рахунком це виявилось майже безрезультатним. Винятком стала підготовка у 1997 р. науково-документального видання «Остання адреса», до якого увійшли архівні документи, копії яких

зробив співробітник ГДА СБУ Г. Смірнов в архіві Регіонального управління ФСБ Росії в Архангельській області. Йдеться про тюремні справи і справи оперативної розробки в'язнів колишнього Соловецького табору, а у 1937–1938 рр. – Соловецької тюрми особливого призначення ГУДБ НКВС СРСР. Ця книга, особливо її друге видання – перероблене і доповнене, з якісним науково-довідковим апаратом, є певною моделлю для майбутніх синтетичних науково-документальних праць на базі українських, російських і казахстанських архівів.

Сьогодні така думка може здаватися утопічною, але наукове розуміння об'єктивної логіки історії та наявність у Росії таких дослідників, як учасник нашої конференції Нікіта Петров, творчий доробок якого органічно використовується у працях багатьох істориків всього світу, у тому числі і України, дозволяють сподіватися на реалізацію таких планів. Адже досвід відкриття і надання широкого доступу до архівів комуністичних органів держбезпеки в Україні та архівної революції, яка вже мала місце в Росії, показують, що формування зрілого сучасного суспільства неможливе без погляду на історію ХХ століття «широко відкритими очима», без поділу архівних документів, що висвітлюють цю історію, на «зручні» і не дуже. Йдеться про наукове розуміння причинно-наслідкових зв'язків в історії, аби адекватно розуміти і реалії ХХІ століття.

Kokin S. The Process of Opening Access to The Communist Secret Service Documents in Ukraine (mid-1990th – mid-2000th)

Purpose of the article. The author attempts to find out the historical prerequisites and main factors that led to the process of transfer to state storage and opening access to the archives of the Soviet security agencies inherited by the Security Service of Ukraine and the state archives of Ukraine in 1990th – mid-2000th. In the survey, the author grounds on his experience as a historian and as one of the chiefs of the Archives of the State Security Service of Ukraine.

Methodology and methods. While identifying the main stages of opening the archives of the former KGB of the Ukrainian SSR, the author used the problem-chronological method, methods of social-psychological and historical reconstruction, as well as the presentation of material from the first person.

Conclusions. One of the essential factors of opening access to archival cases was the process of rehabilitation the victims of political repressions in USSR. After Ukraine got independence, it was decided to transfer the archives of the liquidated KGB for permanent public storage. Due to logistical reasons and physical facilities, this decision was only partially implemented, leading to the spillage of archival documentation. Providing broad access to archival documents began with archival criminal and investigative cases on rehabilitated persons, in particular as part of the program for the preparation of a scientific and documentary series of books «Rehabilitated by History». The declassification and disclosure of archival documents stored in the Archives of the State Security Service of Ukraine since 1994 was a part of performing the official tasks by the archive as a unit of the central administration of the Security Service of Ukraine. An important task was to ensure the scientific and publishing activities of the State Security Service of the Security Service of Ukraine, in particular, the publication of the scientific-documentary journal «From the archives of the VUCHK–GPU–NKVD–KGB». The fruitful cooperation of historians and archivists has resulted in the expansion of the number of archival holdings, types of archival cases and documents that were introduced before the open circulation. This cooperation created favourable conditions for further opening of broad access to archival documents.

Key words: archives, State Security Service of Ukraine, opening access, political repressions.

REFERENCES

Bilokin', S. (1993). Pro taiemnytsi madryds'koho dvoru. In Bilokon', S. (Ed.). *Nashe mynule* (pp. 17–38). Kyiv: Vydavnytstvo M. Kotsia [in Ukrainian].